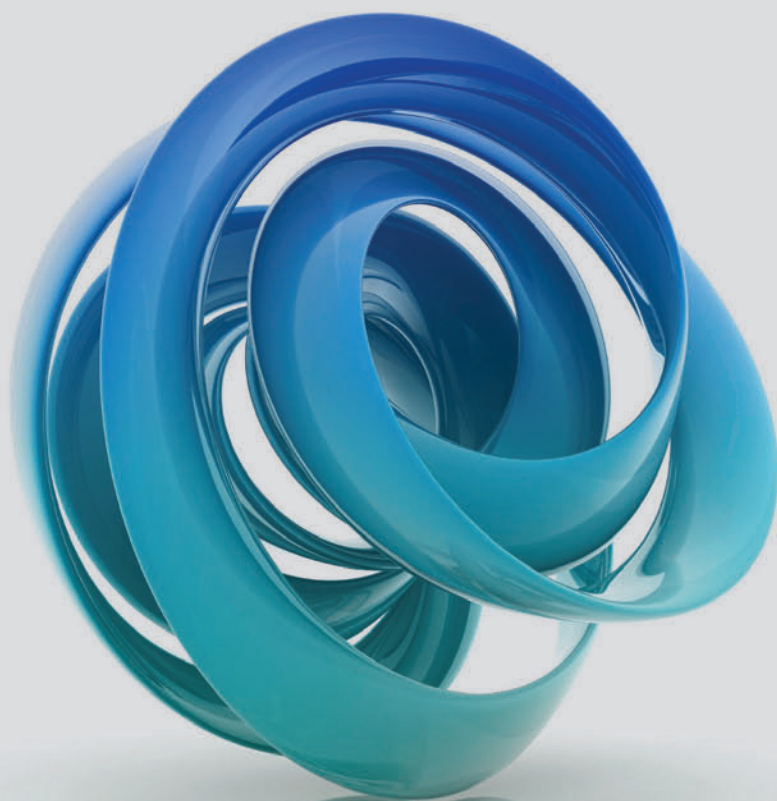

Prawo i wykluczenie

Studium empiryczne

pod redakcją Anny Turskiej

Wydawnictwo C.H. Beck

Prawo i wykluczenie

Studium empiryczne

Prawo i wykluczenie

Studium empiryczne

pod redakcją Anny Turskiej

WYDAWNICTWO C.H. BECK
WARSZAWA 2010

Redakcja: Monika Pawłowska

Projekt okładki: Maryna Wiśniewska

Publikacja dofinansowana ze środków Wydziału Prawa
i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego

Publikacja stanowi efekt zespołowych badań w ramach grantu
pt. „Ekskluzja prawna i jej współczesne formy, uwarunkowania
i wpływ na funkcjonowanie państwa” (MNiSW Nr umowy 2877/H03/2006/131)

© Wydawnictwo C.H. Beck 2010

Wydawnictwo C.H. Beck Sp. z o.o.,
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: Ireneusz Gawliński

Druk i oprawa: Cyfrowe Centrum Druku i Fotografii, Bydgoszcz

ISBN 978-83-255-1211-8

Spis treści

Wykaz skrótów	XIII
Wstęp	1
Część I. Teoretyczne konteksty badań	9
1. Andrzej Kojder, Wykluczenie prawne jako fakt społeczny	11
2. Anna Turska, Wykluczenie jako fakt prawny	
– założenia badawcze	31
1. Kontekst merytoryczny	31
2. Tezy merytoryczne prowadzonych badań	35
3. Prawnicy i socjologowie prawa wobec tematu badań	37
4. Racje argumentujące podjęte badania	38
5. Konstrukcje pojęciowe nauk prawnych jako czynniki potencjalnych wykluczeń prawnych	41
6. Wykluczenie prawne a dylematy nauk prawnych poszukujących „prawa prawowitego”	47
7. Globalizacja i konstytucjonalizm jako konteksty wykluczenia prawnego – w perspektywie doświadczeń polskich	51
8. <i>Post scriptum</i>	58
3. Wiesław Staśkiewicz, Wykluczenie prawne	
w procesie tworzenia prawa	61
1. Konceptualizacja zjawiska	61
2. Wykluczenie prawne – przedmiot badań	65
3. Wymiary wykluczenia w tworzeniu prawa	70
3.1. Wymiar społeczny	72
3.2. Wymiar ideologiczny	75
3.3. Wymiar instytucjonalny	78
3.4. Wymiar proceduralny	79
4. Obszary wykluczenia w tworzeniu prawa – analizy empiryczne	80
4.1. Planowanie legislacyjne	80
4.2. Konsultacje społeczne, wysłuchanie publiczne i lobbying	82
4.3. Inicjatywa ludowa	87
4.4. „Obywatelski by-pass” – Komisja „Przyjazne Państwo”	90

4.5. Skarga konstytucyjna	94
5. Wnioski – obywatel w świecie prawnej niereczywistości	96
Część II. Wykluczenie prawne w świadomości społeczeństwa polskiego	101
1. Anna Turska, O podmiotowości prawnej i gotowości dochodzenia należnych praw.	103
1. Procesy generujące podmiotowość prawną w opiniach społeczeństwa polskiego	103
2. Cechy społeczno demograficzne i osobowościowe jako czynniki różnicujące poglądy na podmiotowość prawną	113
3. Relacje między ogólnymi opiniami o działającym prawie a społecznymi poglądami na podmiotowość prawną	115
2. Elżbieta Łojko, Działalność zawodowa prawników a wykluczenie prawne	121
1. Zagadnienia wstępne.	121
2. Identyfikacja świadomości zjawisk wykluczenia prawnego jako następstwo działań prawników	127
3. Zawody prawnicze kojarzone w opinii społecznej ze zjawiskami wykluczeń prawnych	134
4. Egzemplifikacje w skargach obywateli działań prawników generujących wykluczenia.	143
5. Postulowany model funkcjonowania zawodów prawniczych w społeczeństwie	149
6. Podsumowanie	156
3. Zbigniew Cywiński, Nieegalitarne prawo w nieegalitarnym społeczeństwie. Wykluczenie prawne jako rodzaj wykluczenia społecznego	161
1. Ogólne oceny prawa a wykluczenie prawne	162
2. Legitymizowanie wykluczenia prawnego a krytyka prawa	163
3. Wykluczenie prawne a odczuwana nierówność wobec prawa	165
4. Formalna zasada równości i rzeczywiste nierówności wobec prawa	166
5. Krytyka prawa i opinie o nierówności wobec prawa	169
6. Prawo jako mechanizm wspomagający dążenia do lepszego zaspokajania potrzeb. . .	173
7. Zagrożenie wykluczeniem społecznym a wykluczenie prawne	178
8. Zależność między opiniami badanych a ich cechami społeczno-demograficznymi	179
9. Wnioski	185
4. Jerzy Kwaśniewski, Wpływ norm prawnych na procesy wykluczenia społecznego.	189
1. Uwagi wstępne	189
2. Rola prawa w procesach ekskluzji społecznej. Koncepcje teoretyczne i badania. . . .	190

3. Ekskluzja i inkluzja społeczna – procesy ściśle związane	192
4. Faktualna ekskluzja prawna.	193
5. Subiektywna ekskluzja prawna	198
6. Porzucających dewiację, „margines społeczny” chcemy integrować. Natomiast prawo stwarza przeszkody	200
7. Czy w życiu społecznym częstsza jest ekskluzja, czy inkluzja normatywna? Procesy degradacji czy rehabilitacji społecznej?.	203
5. Krystyna Daniel, Społeczna ocena praw mniejszości religijnych w aspekcie wykluczenia	207
1. Uwagi wstępne	207
2. Wyniki badań empirycznych	216
2.1. Społeczne wykluczenie mniejszości religijnych w poglądach Polaków	216
2.2. Prawne wykluczenie mniejszości religijnych w poglądach Polaków	227
Część III. Ludzkie sprawy w dokumentach urzędowych i subiektywnych.	245
1. Anna Turska, Faktualne i subiektywne wykluczenia prawne w skargach wniesionych do Trybunału Konstytucyjnego	247
1. Założone hipotezy badawcze.	247
2. Skarga konstytucyjna w aspekcie podmiotowości prawnej człowieka	251
3. O modelu skargi konstytucyjnej w ujęciu socjologicznym	253
4. Założenia metodologiczne analizy orzeczeń i ustalenia badawcze	258
5. Skarga konstytucyjna jako behawioralny wyraz subiektywnego wykluczenia prawnego	268
2. Krystyna Daniel, Wykluczenie prawne w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego	273
1. Wprowadzenie. Sądownictwo administracyjne w aspekcie prawnym i społecznym	273
2. Wykluczenie prawne w zakresie prawa administracyjnego – wyniki badań empirycznych	277
2.1. Sprawy z zakresu prawa pomocy społecznej.	277
2.2. Sprawy dotyczące zagospodarowania przestrzennego	282
2.3. Sprawy dotyczące dostępu do informacji publicznej.	287
3. Monika Dziurnikowska-Stefańska, Wymiary wykluczenia prawnego w sprawozdaniach Rzecznika Praw Obywatelskich.	293
1. Wnioski Rzecznika do Trybunału Konstytucyjnego	296
2. Udział Rzecznika w postępowaniu przed Trybunałem Konstytucyjnym w sprawach skarg konstytucyjnych	302
3. Kasacje Rzecznika do Sądu Najwyższego.	309
4. Wnioski Rzecznika do Sądu Najwyższego o odpowiedź na pytanie prawne	313

4. Zbigniew Cywiński, Walka o sprawiedliwość	
– wykluczenie prawne w skargach do Fundacji Helsińskiej	319
1. Założenia badawcze i zasady doboru próby.	319
2. Ogólna charakterystyka badanej próby	321
3. Charakterystyka naruszonych uprawnień	323
4. Uzasadnienia spraw wnoszonych do Fundacji Helsińskiej	324
5. Na co się skarżono i czego oczekiwano?	326
6. Rozumienie wykluczenia prawnego w świetle materiałów Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka.	328
7. Rodzaje i formy wykluczenia prawnego	330
8. Wykluczenie przez działania nieobojetne prawnie	333
9. Wykluczenie prawne rozumiane jako ograniczenie praw człowieka	334
10. Konkluzje i podsumowanie	338
Posłowie.	341
Summary (tłum. <i>Łucja M. Kwaśniewska</i>)	351
Indeks rzeczowy	355

Table of contents

List of abbreviations	XIII
Introduction	1
Part I. Theoretical contexts of researches	9
1. Andrzej Kojder, Legal exclusion as a social fact	11
2. Anna Turska, Exclusion as a legal fact – research assumptions	31
1. The substantive context	31
2. Substantive theses of the research	35
3. Lawyers and sociologists of law on the subject of the research	37
4. Arguments behind the research	38
5. Notional constructions of legal sciences as factors of potential legal exclusions	41
6. Legal exclusion and dilemmas of legal sciences seeking „legal law”	47
7. Globalisation and constitutionalism as legal exclusion contexts – in the perspective of Polish experience	51
8. <i>Post scriptum</i>	58
3. Wiesław Staśkiewicz, Legal exclusion in the law-making process	61
1. Conceptualisation of phenomenon	61
2. Legal exclusion – subject of the research	65
3. Dimensions of exclusion in law-making	70
3.1. Social dimension	72
3.2. Ideological dimension	75
3.3. Institutional dimension	78
3.4. Procedural dimension	79
4. Areas of exclusion in law-making – empirical analyses	80
4.1. Legislative planning	80
4.2. Social consultations, public hearing and lobbying	82
4.3. Popular initiative	87
4.4. „Civil by-pass” – The „Friendly State” Commission	90
4.5. Constitutional complaint	94
5. Conclusions – citizen in the world of legal non-reality	96

Part II. Legal exclusion in the consciousness of Polish society	101
1. Anna Turska, On legal subjectivity and readiness to claim one's rights	103
1. Processes generating legal subjectivity in the opinions of Polish society	103
2. Socio-demographic and personality characteristics as factors differentiating views on legal subjectivity	113
3. Correlations between general opinions about the law in action and social views on legal subjectivity	115
2. Elżbieta Łojko, Professional activity of lawyers and social exclusion	121
1. Initial issues	121
2. Identification of awareness of the phenomena of legal exclusion as a consequence of lawyer's actions	127
3. Legal professions associated in the social opinion with the phenomena of legal exclusion	134
4. Exemplifications of exclusion-generating lawyer's actions in citizen's complaints	143
5. Postulated model of the functioning of legal professions in the society	149
6. Summary	156
3. Zbigniew Cywiński, Non-egalitarian law in non-egalitarian society. Legal exclusion as a type of social exclusion	161
1. General views on law versus legal exclusion	162
2. Legitimation of legal exclusion and the critique of law	163
3. Legal exclusion and the experienced inequality before the law	165
4. Formal rule of equality and actual inequalities before the law	166
5. Critique of law and opinions on the inequality before the law	169
6. Law as a mechanism supporting the pursuance of better satisfaction of needs	173
7. Threat of social exclusion versus legal exclusion	178
8. Correlation between the respondents' opinions and their socio-demographic factors	179
9. Conclusions	185
4. Jerzy Kwaśniewski, The influence of legal norms on the processes of social exclusion	189
1. Initial remarks	189
2. The role of law in the processes of social exclusion. Theoretical concepts and the research	190
3. Social exclusion and social inclusion – strictly correlated processes	192
4. Factual legal exclusion	193
5. Subjective legal exclusion	198
6. We want to integrate those quitting deviance, social marginality. While the law stands in the way	200

7. What in social life occurs more often: normative exclusion or inclusion? Processes of social degradation or rehabilitation?	203
5. <i>Krystyna Daniel</i>, Social view on the rights of religious minorities in the aspect of exclusion.	207
1. Initial remarks	207
2. Results of empirical research	216
2.1. Social exclusion of religious minorities as viewed by Poles.	216
2.2. Legal exclusion of religious minorities as viewed by Poles	227
Part III. Human problems in official and subjective documents.	245
1. <i>Anna Turska</i>, Factual and subjective legal exclusion in complaints lodged with the Constitutional Tribunal.	247
1. Assumed research hypotheses	247
2. Constitutional complaint in the aspect of man's legal subjectivity	251
3. On the model of constitutional complaint in sociological view	253
4. Methodological assumptions of the analysis of verdicts and the research findings.	258
5. Constitutional complaint as a behavioural demonstration of subjective legal exclusion.	268
2. <i>Krystyna Daniel</i>, Legal exclusion in the Supreme Administrative Court verdicts	273
1. Introduction. Administrative judiciary in the legal and social aspect.	273
2. Legal exclusion in the area of administrative law – results of empirical research.	277
2.1. Cases in the area of social security law	277
2.2. Cases concerning spatial development	282
2.3. Cases concerning access to public information	287
3. <i>Monika Dziurnikowska-Stefańska</i>, Dimensions of legal exclusion in the Ombudsman's reports	293
1. Ombudsman's motions to the Constitutional Tribunal.	296
2. Ombudsman's participation in the proceedings before the Constitutional Tribunal in cases concerning constitutional complaints	302
3. Ombudsman's cassations to the Supreme Court.	309
4. Ombudsman's motions to the Supreme Court regarding reply to the legal enquiry.	313
4. <i>Zbigniew Cywiński</i>, Fight for justice – legal exclusion in the complaints to the Helsinki Foundation	319
1. Research assumptions and sampling rules	319
2. Overall characteristics of the sample under study	321
3. Characteristics of the violated rights	323
4. Arguments for cases submitted to the Helsinki Foundation	324

Table of contents

5. What were the complaints about and what was expected?	326
6. Understanding legal exclusion in the light of the materials of the Helsinki Foundation for Human Rights	328
7. Types and forms of legal exclusion	330
8. Exclusion through legally nonindifferent actions	333
9. Legal exclusion understood as limiting human rights	334
10. Conclusions and summary	338
Afterword	341
Summary (tłum. <i>Łucja M. Kwaśniewska</i>)	351

Wykaz skrótów

1. Źródła prawa

KC	ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.)
KK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.)
Konstytucja	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.7.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
KP	ustawa z 26.6.1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn. Dz.U. z 1998 r. Nr 21, poz. 94 ze zm.)
KPA	ustawa z 14.6.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn. Dz.U. z 2000 r. Nr 98, poz. 1071 ze zm.)
KPC	ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 296 ze zm.)
KPK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.)
PlZagospU	ustawa z 27.3.2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. Nr 80, poz. 717 ze zm.)
PostAdmU	ustawa z 30.8.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. Nr 153, poz. 1270 ze zm.)
RPOU	ustawa z 15.7.1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jedn. Dz.U. Nr 14, poz. 147 ze zm.)

2. Organy orzekające

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
ETS	Europejski Trybunał Sprawiedliwości
HFPC	Helsińska Fundacja Praw Człowieka
NSA	Naczelny Sąd administracyjny
SA	Sąd Administracyjny
SN	Sąd Najwyższy
TK	Trybunał Konstytucyjny
WSA	wojewódzki sąd administracyjny

3. Czasopisma

Dz.U.	Dziennik Ustaw
MoP	Monitor Prawniczy

4. Inne skróty

ABW.....	Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
KRK.....	Krajowa Rejestr Karny
m.in.	między innymi
n.	następny (a, e)
orz.....	orzeczenie
pkt	punkt
PKWiU.....	Polska Klasyfikacja Wyrobów i Usług
post.	postanowienie
RPO.....	Rzecznik Praw Obywatelskich
tj.	to jest
tekst jedn.	tekst jednolity
UE.....	Unia Europejska
uchw.	uchwała
ust.	ustęp
wyr.	wyrok
ZUS.....	Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Wstęp

Podjęta tematyka wykluczeń prawnych pozostaje w swoistej koincydencji z prawami człowieka – zarówno w rozumieniu prawnym, jak i socjologicznym – i z tego powodu wymaga odniesienia, co najmniej, do europejskiego powojennego rodowodu kultury praw człowieka¹.

Zachodzące w XX wieku procesy dewastujące normatywną cywilizację europejską czasów nowożytnych: barbaryzacja dwu wojen światowych oraz powstanie dwu systemów totalitarnych o cechach ludobójczych, zrodziły nieuchronną refleksję o nieprzewidywalnych zagrożeniach praw człowieka i grup społecznych ze strony systemów polityczno-państwowych. W praktyce społecznej powyższa refleksja znalazła dobitny wyraz we wspólnotowej polityce państw zachodnioeuropejskich już w 1950 roku w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Rozwijana w kolejnych latach instytucjonalizacja ochrony praw człowieka i obywatela w skali międzynarodowej i europejskiej – skoncentrowana na rozwiązywaniu problemów dyskryminacji etnicznej w warunkach powojennych ruchów migracyjnych – stała się wielkim wyzwaniem cywilizacyjnym antycypującym uniwersalne prawa człowieka. Nieprzerwana walka w tej dziedzinie, z punktu widzenia społecznych aspiracji i realnych osiągnięć, wskazuje na ich istotny rozdzźwięk i w konsekwencji na potrzebę wzmożonej aktywności na tym polu państw narodowych Unii Europejskiej².

¹ Zawarte w publikacji opracowania stanowią efekt zespołowych badań w ramach grantu pt. „Ekskluzja prawna i jej współczesne formy, uwarunkowania i wpływ na funkcjonowanie państwa” (MNiSW Nr umowy 2877/H03/2006/131). Badania realizował zespół Katedry Socjologii Prawa w składzie: kierownik tematu – prof. *Anna Turska*, główni wykonawcy – prof. *Andrzej Kojder*, prof. *Jerzy Kwaśniewski*, prof. *Krzysztof Daniel*, dr *Wiesław Staskiewicz*, dr *Zbigniew Cywiński* i sekretarz zespołu – dr *Monika Dziurnikowska-Stefańska*.

² Por. *New Institutions from Human Rights Protection*, Ed. By Kevi Boyle, Oxford 2009.

Poruszone kwestie traktujemy jako istotnie inspirujące metodologiczne założenia prowadzonych badań, wskazują bowiem na potrzebę podejścia holistycznego. W sytuacji gdy przedmiot badań dotyczy: współczesnych form wykluczeń prawnych, ich uwarunkowań i wpływu na funkcjonowanie państwa, takie podejście okazało się konieczne. Argumentem przemawiającym za przyjęciem podejścia holistycznego były również wielowariantowe procesy globalizacyjne zmieniające radykalnie usytuowanie współczesnego państwa i prawa w transnarodowym porządku światowym.

Z tego też punktu widzenia trzeba stwierdzić, iż zrealizowane badania miały na celu intelektualne oswojenie myśli o potrzebie nowego spojrzenia na prawo i państwo, ze względu na stan dokonanych już nieodwracalnych zmian. Oswojenie powyższej myśli jest szczególnie doniosłe w funkcjonowaniu prawa w warunkach polskiej transformacji ustrojowej, ponieważ może spełniać rolę busoli, pozwalającej unikać pułapek, jakie zawsze stwarza proces modernizacji. W kwestii tej zwrócę dygresyjnie uwagę, iż o ile nie jesteśmy w stanie zmienić negatywnych doświadczeń historycznych Polaków dotyczących prawa, to nikt nie może nas zwolnić z obowiązku budowania nowej rzeczywistości w oparciu o współczesną aksjologię prawa i standardy porządku prawnego.

Postulowana orientacja poznawcza koncentrowała uwagę badawczą na następujących procesach: instytucjonalizacji systemu demokratyczno-proceduralnego, który współcześnie nie jest w stanie generować podmiotowej aktywności obywateli; instytucjonalizacji normatywnej praw człowieka i obywatela, która podlega stałej modyfikacji w procesie stosowania i działaniach legislacyjnych; sprawczego działania ideologii imperatywu moralnego na praktykę porządku prawnego, respektującego prawa człowieka i obywatela.

Imperatyw moralny praw człowieka okazał się niezbędny ze względu na dokonane już zmiany w relacjach państwo–społeczeństwo. Istotę tych przeobrażeń – w formie syntetycznej – *J. Habermas* wyraża w koncepcji prawa jako medium sterującego, a *R. Dahrendorf* w tezie o dominującym współcześnie konflikcie między ekspertami i sformalizowaną kadrą technokratów a społeczeństwem. Analizowane relacje stają się wysoce generujące zarówno zjawiska wykluczenia prawnego, jak i sprzeciw społeczny skutkujący dążeniem do podmiotowości publicznoprawnej jednostek i grup społecznych.

Do podobnych konstatacji dochodzi *R. Dahl* w tranzytologicznych analizach demokracji występującej w różnych historycznie postaciach. Model współczesny określa autor terminem „demokracja pod kuratelą strażników”, porządku panujących elit. W konstatacji przeprowadzonych analiz pisze: „Wreszcie nie należy przeceniać cnoty elit politycznych. Słyną one w całym świecie z łatwości, z jaką swój własny interes biurokratyczny, instytucjonalny czy grupowy

prezentują jako dobro publiczne. Im mniej podlegają kontroli i ocenie, tym łatwiej ulegają korupcji – niekiedy jest to przekupstwo, raczej znane pokusy władzy”³.

W kontekście przeobrażeń – państwo–obywatel – wynikających z procesów globalizacyjnych, zasadne staje się założenie o strukturalnym charakterze wykluczeń prawnych w cywilizacji praw człowieka i obywatela. Niewątpliwie mamy współcześnie do czynienia z nieustannym zmaganiem się sił promujących obronę praw człowieka z umacniającą się stale siłą jeźdźców apokalipsy technokratycznej (określenie *W. Kieżuna*).

Sygnalizowane uwarunkowania zjawiska wykluczenia prawnego – współcześnie uniwersalne – stanowiły punkt wyjścia do operacjonalizacji całościowej koncepcji badań, konstruującej zakresy tematyczne. Są to: rodzaje i formy wykluczeń prawnych występujące w polskim systemie prawa; sfery ich występowania (stanowienie, stosowanie prawa); poziom intensywności występowania; wpływ stanu regulacji prawnej na powstawanie wykluczeń prawnych; działalność instytucji państwowych powołanych do ochrony praw człowieka i obywatela; społeczna percepcja działającego prawa, w tym przede wszystkim zjawisk wykluczeń prawnych; gotowość Polaków do dochodzenia roszczeń w przypadku naruszenia przez organy państwowe ich publicznych praw podmiotowych.

Zakreślone tematycznie obszary badań wymagały skonstruowania względnie jednolitej zasady teorio-twórczej, którą trudno było znaleźć w istniejącej wiedzy. Nauki prawne i humanistycznoprawne nie interesują się zjawiskiem wykluczenia prawnego, inaczej niż swoistym rekwizytem historii.

Z kolei socjologia i polityka społeczna interesują się zjawiskiem wykluczenia prawnego jako czynnikiem wywierającym wpływ na zjawisko wykluczenia społecznego, prowadzącym często do pogłębionej marginalizacji społecznej jednostek i grup.

W przyjętej ostatecznie przez Zespół Badawczy orientacji teoretycznej zwróciliśmy w procesie badawczym szczególną uwagę na relacje, jakie zachodzą między: państwem – prawem – społeczeństwem oraz na zależności funkcjonalne między tymi podmiotami. W przeprowadzonych badaniach mogliśmy ustalić, iż wskazane zależności warunkują formy i skalę badanego zjawiska.

W polskim porządku prawnym konstytucyjnie uznane prawa człowieka i obywatela są istotnie narażone na ich negację przez podmioty stosujące prawo, ze względu na brak respektu dla konstytucyjnych wartości aksjologicznych prawa, często pod płaszczykiem legalności działania, myślenia o prawie w kategoriach systemowych i gałęziowych. Taki stan rzeczy skutkuje brakiem

³ R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, Kraków 1995, s. 466.

społecznej legitymizacji zarówno państwa, jak i prawa – co zostało empirycznie stwierdzone w zdecydowanie krytycznych opiniach Polaków o działającym prawie, a także w przekonaniach społeczeństwa o braku podmiotowości prawnej Polaków. Jest ona blokowana przez antyobywatelskie nastawienia decydentów polityczno-państwowych i nieumiejętność rozumienia spraw ludzkich w kategoriach aksjologicznych.

W konsekwencji teoretyczne założenia prowadzonych badań kierują uwagę nie tylko czy wyłącznie na system prawa, lecz również na przyjęte standardy sprawnej władzy państwowej. Znajdują one wyraz w: opcjach polityczno-programowych, strukturach organizacyjnych i jakości kadry aparatu władzy.

W tym obszarze badań chodziło o ustalenie, w jakim stopniu w społeczeństwie polskim mamy do czynienia z demokracją deliberatywną, opartą na standardach partycypacji obywatelskiej w kreowaniu porządku publicznego. Odpowiedź na to pytanie miała istotne znaczenie ze względu na przyjęty wyznacznik czasowy realizowanych badań empirycznych – to jest lata 2004–2007 – uznane przez Zespół Badaczy za istotny ze względu na 3-letni okres obecności Polski w Unii Europejskiej.

Wejście do drugiej transformacji ustrojowej, jak wynikało z ówczesnego sondażu CBOS-u społeczeństwo polskie wiązało z wielką nadzieją na pozytywne zmiany w działaniach władzy państwowej w sferze stanowienia i stosowania prawa – wyraźnie proobywatelskich i liczących się z prawami człowieka.

Analiza zarysowanego pola badawczego wymagała uruchomienia w prowadzonych badaniach kompleksowego zestawu narzędzi badawczych, były to, gdy idzie o analizy empiryczne: metody badań dokumentów urzędowych i subiektywnych; sondaż ankietowy opinii społecznej, zrealizowany przez CBOS na reprezentatywnej próbie 1123 respondentów; analiza obowiązującego prawa tworzącego system regulacji publicznych praw podmiotowych i instytucji obrony praw człowieka i obywatela; oraz metoda analityczna stosowana w analizie literatury teoretycznej, wzbogacona o weryfikującą faktografię.

Przedstawiona koncepcja teoretyczna i metodologiczna zrealizowanych badań znajduje czytelny wyraz w przyjętej konstrukcji pracy składającej się z trzech części:

I. Teoretyczne konteksty badań, II. Wykluczenie prawne w świadomości społeczeństwa polskiego, III. Ludzkie sprawy w dokumentach obiektywnych i subiektywnych.

Prezentację efektów badawczych poprzedziłam opisem prac koncepcyjnych w sferze teoretycznej i metodologicznej, mając na względzie wieloautorskie opracowania głównych wykonawców programu badawczego realizowanego grantu. Przy stosunkowo ostrych wyodrębnieniach tematycznych ustaleń ba-

dawczych – rozpisanych na wiele głosów – nie sposób było uniknąć analiz charakteryzujących się pewnymi elementami opisu monograficzno-enklawowego. Bilansując jednakże wady i zalety ostrych podziałów badanej materii, przyjęta konstrukcja okazała się – jak sądzimy – celowa, choćby z tego względu, że ukazuje konfigurację podstawowych kompleksów ustaleń badawczych, wyodrębnionych przy pomocy kryteriów merytorycznych, współwystępujących ze zróżnicowanymi metodami badawczymi.

Takie podejście w prezentacji ustaleń badawczych wynikało również z bardzo szerokiego spektrum pola badawczego, co skłaniało do analiz w formie syntetyzującej.

W części I zbiorowej publikacji zawarte zostały opracowania autorskie podejmujące podstawową problematykę teoretyczną prowadzonych badań. Są to analizy poszukujące: pojęciowych odpowiedników badanego zjawiska, jego desygnatów; klasyfikacji tych desygnatów; czynników warunkujących owe desygnaty; własności – „aspektów” badanego przedmiotu. Wskazane analizy poszukują niezbędnej w paradygmacie badań empirycznych teoretycznej bazy: pozwalającej na formułowanie wstępnych założeń i ogólnych hipotez prowadzonych badań. Trzy autorskie opracowania zawarte w tej części pracy zawierają analizy podstawowych własności badanego podmiotu, jest to wykluczenie prawne jako fakt społeczny, wykluczenie jako fakt prawny oraz wykluczenie prawne w procesie tworzenia prawa. Treści tych opracowań wchodzą głęboko w konteksty obiektywnych procesów warunkujących wykluczenia prawne i ich następstwa w funkcjonowaniu nie tylko państwa, lecz również społeczeństwa jako podmiotu struktury politycznej.

Część II zawiera autorskie analizy ustaleń badawczych dotyczące wykluczenia prawnego uzyskane z przeprowadzonego sondażu ankietowego.

Kwestionariusz ankiety zatytułowany „Prawo i ludzkie sprawy” zawierał pytania uwzględniające różne aspekty badanego zjawiska, a jednocześnie odpowiadające zainteresowaniom badawczym autorów, określonymi kontekstami wykluczeń prawnych. Wspólne dla uczestników Zespołu Badawczego były pytania testujące ogólne opinie Polaków o prawie działającym w naszym kraju.

Przyjęte założenie dotyczące funkcji poznawczych sondażu dostarczyły nie tylko bogatego materiału empirycznego, ale inspirowały szeroko rozbudowane analizy teoretyczne różnych aspektów badanego zjawiska o odmiennych kontekstach występowania. Są to: kontekst dyskryminacji – prawa grup mniejszościowych; kontekst wykluczeń grup marginalizowanych; kontekst nierówności w prawie; kontekst zawodowych ról prawniczych; kontekst społeczeństwa obywatelskiego w zakresie publicznych praw podmiotowych.